

بایسته‌های سواد فرهنگی برای احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی _ ایرانی در دانشگاه

مالک حسنی ساطحی^{*۱}

چکیده

از جمله مدیران دانشگاهی، مدیران فرهنگی یا همان کارگزاران فرهنگی دانشگاه است که وظیفه پیاده‌سازی نظام‌نامه فرهنگی - تربیتی اسناد بالادستی از جمله «سند دانشگاه اسلامی» را برعهده دارند. این مدیران برای پیاده‌سازی اهداف، راهبردها و اقدامات تعیین شده در اسناد و اساسنامه‌های مراکز آموزش عالی کشور به دانش و مهارتی‌ها نیاز دارند که سواد فرهنگی یکی از مهم‌ترین آنهاست. از این رو تحقیق حاضر در صدد تعیین و تبیین بایسته‌های سواد فرهنگی برای انجام وظایف محوله مدیران فرهنگی دانشگاه‌ها در حیطة احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی - ایرانی به عنوان یکی از راهبردهای مهم نظام فرهنگی - تربیتی «سند دانشگاه اسلامی» است. در این مقاله پس از جمع‌آوری اطلاعات به روش کتابخانه‌ای، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی آن‌ها را مورد ارزیابی قرار داده و به تبیین و تشریح مفهوم و ایده سواد فرهنگی در تحقیقات پرداخته و تعریف جامع و پویایی از سواد فرهنگی ارائه نمودیم. در ادامه برای ترسیم بایسته‌های این سواد برای مدیران فرهنگی دانشگاه‌ها با تقسیم و تعریف مدیران به سه سطح ارشد، میانی و عملیاتی به بایسته‌های سواد فرهنگی‌ای که مدیران فرهنگی عملیاتی دانشگاه در راستای احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی _ ایرانی لازم دارند، در سه سطح ۱. بایسته‌های سواد فرهنگی هویت تمدنی اسلام، ۲. بایسته‌های سواد فرهنگی هویت تمدنی ایرانی - اسلامی و ۳. بایسته‌های سواد فرهنگی در شناخت راهکارهای عملیاتی احیای این هویت پرداختیم.

واژه‌های کلیدی: سواد فرهنگی، هویت، تمدن اسلامی - ایرانی، مدیران فرهنگی.

۱. دانش‌پژوه سطح چهارم حوزه علمیه قم

* نویسنده مسئول: Malek.hasani114@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۴

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران که انقلابی برآمده از اهداف و آرمان‌های اسلامی است، به دانشگاه تنها به عنوان یک نهاد آموزشی نگاه نکرده و نسبت به فرهنگ و تربیت جامعه علمی کشور بی‌تفاوت نیست. از این رو نهادهای تصمیم‌سازی مانند شورای عالی انقلاب فرهنگی، شورای اسلامی شدن دانشگاه‌ها، وزارت علوم و وزارت بهداشت طی سال‌های متمادی در جلسات گوناگونی به تصویب سند، اساسنامه و آئین‌های اجرائی متعددی برای نظام آموزشی، پژوهشی، فرهنگی - تربیتی و مدیریتی دانشگاه پرداخته‌اند که مدیران دانشگاه‌ها ملزم به اجرا و عملیاتی کردن اهداف، راهبردها و اقدامات ترسیم شده در این اسناد بالادستی هستند.

مدیران فرهنگی دانشگاه‌ها به عنوان بخشی از نظام مدیریتی موجود در دانشگاه، مسئولان مستقیم در اجرای اهداف، راهبردها و اقدامات تعیین شده در بخش نظام فرهنگی - تربیتی این اسناد خصوصاً «سند دانشگاه اسلامی» هستند. این مدیران در راستای طرح و برنامه‌ریزی و تصمیم برای پیاده کردن این اسناد و عمل به وظایف خویش، به دانش‌ها و مهارت‌هایی نیازمند هستند که عمل بدون شناخت و آگاهی‌های لازم، ضررش از نفعش بیشتر است و پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) در این رابطه می‌فرماید: « مَنْ عَمِلَ عَلَىٰ غَيْرِ عِلْمٍ كَانَ مَا يُفْسِدُهُ أَكْثَرَ مِمَّا يُصْلِحُ » (کسی که عملی انجام دهد از سر ناآگاهی ضرر و فساد او بیشتر از فایده و اصلاح اوست (کلینی، ۱۴۲۹ق، ج ۱: ۱۰۸).

از جمله این دانش‌ها و مهارت‌های مورد نیاز یک مدیر فرهنگی در دانشگاه، «سواد فرهنگی» است و از جمله راهبردهای اساسی در اسلامی نمودن دانشگاه‌ها موضوع احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی - ایرانی به عنوان پنجمین راهبرد نظام فرهنگی - تربیتی سند دانشگاه اسلامی است. اصلی‌ترین پرسش این مقاله عبارت است از اینکه بایسته‌های سواد فرهنگی احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی - ایرانی مدیران عملیاتی دانشگاه کدام‌اند و برای احیای چنین هویتی مدیران فرهنگی عملیاتی به چه بایسته‌های از سواد فرهنگی نیازمند هستند؟

در این مقاله اطلاعات به روش کتابخانه‌ای جمع‌آوری و سپس با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند. برای پاسخ دادن به این پرسش‌ها نخست به بررسی مفهوم سواد فرهنگی و باز تعریف آن در نگاه مدیریتی می‌پردازیم و پس از بیان جایگاه مدیران عملیاتی در بین مدیران دانشگاهی، بایسته‌های سواد فرهنگی احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی - ایرانی را برای مدیران فرهنگی عملیاتی دانشگاه را بیان خواهیم کرد.

مطرح شدن کلمه «سواد فرهنگی» در عصر جدید کاملاً اتفاقی و خلاقانه بود. در سال ۱۹۸۸ پژوهشگری به نام اریک دونالد هیرش^۲، مفهوم «سواد فرهنگی» را برای آمریکاییان ابداع کرده است. او در کتاب معروفش^۳، سواد فرهنگی را با یک جمله بیان کرد: «هر آنچه یک آمریکایی باید بداند». وی در سال ۲۰۰۲ کتاب «فرهنگ لغت جدید سواد فرهنگی»^۴ را منتشر کرد که به طور مفصل و در قالب یک فرهنگ لغات و اصطلاحات، به تعریف تمامی موضوعات مورد نیاز افراد پرداخت. امروزه در کشورهای غربی توجه بیش از پیش به سواد فرهنگی شده و مقالات و نوشته‌های زیادی را با عنوان cultural literacy (سواد فرهنگی) می‌توان پیدا کرد که مطالب مفید و کلیدی‌ای را در این زمینه بیان کرده‌اند. در کشور ما متأسفانه این مسأله و اهمیت آن چندان جدی گرفته نشده است و این پژوهش با بازتعریف این مفهوم با نگاه مدیریتی در نوع خود کار جدیدی را در این میان انجام داده است. افزون بر این مطلب، کشف بایسته‌های سواد فرهنگی برای مدیران فرهنگی عملیاتی دانشگاه‌ها خود موضوع منحصر به فردی است که حتی در تحقیقات خارجی هم به چشم نمی‌خورد و این تحقیق در صدد بیان مصادیق آن با تاکید بر اندیشه مقام رهبری (مدظله) در رابطه با راهبرد احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی - ایرانی خواهد بود.

۱. چهارچوب مفهومی

۱-۱. «سواد»

سواد در فرهنگ لغت فارسی علاوه بر معنای توانایی خواندن و نوشتن که بیشتر به جنبه مهارتی سواد اشاره دارد به معنای با علم

2. Eric Donald Hirsch.

3. Cultural Literacy: What Every American Needs to Know.

4. The New Dictionary of Cultural Literacy: What Every American Needs to Know.

و با اطلاع بودن یا به عبارتی داشتن اطلاعات و آگاهی هم آمده است و به جنبه دانشی سواد در فرهنگ لغت فارسی هم توجه شده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ج ۹: ۱۳۸۱۸؛ معین، ۱۳۸۸، ج ۲: ۱۹۴۲؛ عمید، ۱۳۷۱: ۷۵۹ و ۷۶۰). سواد برخلاف تعریف ساده آن، تنها به معنای توانایی خواندن و نوشتن نیست، بلکه مفهومی فراتر و هدف‌هایی والاتر از آن دارد. مهارتی اساسی برای توانمندسازی انسان در رشد عقل، منطق، تفکر نظام مند و پژوهش است (فتاحی، ۱۳۸۳: ۱۷۳). زندگی جمعی بدون داشتن آگاهی و سواد ممکن نیست و همانطوری که دنیا به سرعت در حال تغییر است، مقوله سواد نیز دائماً در حال تغییر و پویایی بوده است. امروزه سواد تنها به خواندن و نوشتن اطلاق نمی‌شود؛ بلکه این مفهوم به مرور زمان تکامل یافته و شاهد مفهوم چند سواد هستیم. طی دهه‌های اخیر، پژوهشگران موفق به کشف و معرفی بیش از ۳۴ نوع سواد مفید و مدرن شده‌اند که سواد علمی به معنای مصطلح در نظام آموزشی ما، تنها یکی از آن‌ها محسوب می‌شود. از جمله سوادهای مفید و مدرن می‌توان به سواد فرهنگی، سواد اجتماعی، سواد سیاسی، سواد اقتصادی، سواد رسانه‌ای، سواد نقاد، سواد اطلاعاتی و ... اشاره کرد که هر یک تعریف، استانداردها و راهکارهای توسعه‌ای خاص خویش را دارند.

۲-۱. «فرهنگ»

فرهنگ واژه‌ای با تاریخچه طولانی و معانی بسیار گسترده و متعدد است و ارائه تعریف واحدی از این واژه امری بسیار دشوار است؛ به طوری که به تعداد افرادی که فعالیت‌های فرهنگی درخور تعریفی انجام داده‌اند، از فرهنگ می‌توان تعریف‌های متفاوتی داشت و از نگاه سایمون ماندی^۵ فرهنگ: «یکی از شخصی‌ترین، پراکندترین و در عین حال سیاسی‌ترین مقولات به شمار می‌رود.» (گوردون و ماندی، ۱۳۸۳: ۸۲).

واژه فرهنگ در پهلوی ساسانی به صورت «فره هنگ» آمده است که از دو جزء «فره» به معنای پیش و فرا؛ و «هنگ» به معنای کشیدن و راندن، ساخته شده است. مرحوم دهخدا می‌نویسد: «فرهنگ از فر، یعنی پیشوند و هنگ از ریشه تنگ اوستایی به معنی کشیدن و فرهختن» (دهخدا، ۱۳۷۷: ج ۱۱: ۱۷۱۳۲). و در نتیجه «فرهنگ» به معنای پیش کشیدن و فراکشیدن است. به همین سبب است که فارسی‌زبانان فرهنگ را سبب پیشرفت می‌دانند. در کتاب برهان قاطع فرهنگ این‌گونه تعریف شده است:

فرهنگ با کاف فارسی، بر وزن و معنی فرهنگ است که علم و دانش و عقل و ادب و بزرگی و سنجیدگی و کتاب لغات فارسی و نام مادر کیکاوس باشد و شاخ درختی را نیز گویند که در زمین خوابانیده از جای دیگر سرآورد و کاریز آب را نیز گفته‌اند، چه دهن فرهنگ جایی را می‌گویند از کاریز که آب بر روی زمین آید (تبریزی، ۱۳۴۲: ج ۳: ۱۴۸۱).

حسین بن فخرالدین حسن انجو شیرازی می‌گوید: «فرهنگ و فرهنگ، شش معنی دارد: اول دانش باشد؛ دوم، ادب بود؛ سوم، عقل را نامند؛ چهارم کتابی را خوانند که مشتمل باشد بر لغات پارسی؛ پنجم، نام مادر کیکاوس است؛ ششم، شاخ درختی را گویند که آن را بخوابانند و خاک بر زیر آن بریزند تا بیخ بگیرد و بعد از آن، آن را کنده به جای دیگر نهال کنند.» (انجو شیرازی، ۱۳۵۹، ج ۱: ۱۰۸۹ و ۱۰۸۸).

آقای علیرضا پیروزمند به عدم منطق روشن در دسته‌بندی‌های رایج تعاریف فرهنگ معتقد است و قائل است اگر بخواهیم به تعریف درستی از فرهنگ برسیم باید ماهیت، موضوعات و کارکرد فرهنگ را مورد بررسی قرار دهیم. وی فرهنگ را به پذیرش‌های هنجاریافته در جامعه، معنا می‌کند؛ یعنی آحاد جامعه نسبت به اموری شناخت و اطلاع پیدا کرده و سپس آن را بپذیرند و این پذیرش صرفاً قلبی و عقیدتی نیست بلکه باید به التزام عملی برسد و به هنجار اجتماعی تبدیل شود یعنی مبدأ ارزش‌گذاری در جامعه واقع شود و مخالفت با آن مورد نکوهش و کراهت جامعه قلمداد شود (پیروزمند، ۱۳۸۹: ۲۸).

وی فرهنگ را این‌گونه تعریف می‌کند: «فرهنگ عبارت است از مجموعه‌ای از آن‌چه (آداب، سنن، باورها، ارزش‌ها و ...) مورد پذیرش مردم یک جامعه قرار گرفته و بر اساس آن عمل نموده و می‌نمایند به گونه‌ای که پذیرش‌های یاد شده به هنجارهای اجتماعی تبدیل گشته و ارزش‌گذاری جامعه بر اساس آن صورت پذیرد.» (همان: ۱۶۸).

علامه محمدتقی جعفری «ره» در کتاب خود پس از بررسی معنای فرهنگ از دیدگاه‌های مختلف، تعریف خود را این‌گونه ارائه

می‌کنند: «کیفیت یا شیوه بایسته و یا شایسته برای آن دسته از فعالیت‌های مادی و معنوی انسان‌ها که مستند به طرز تعقل و احساسات تصعید شده آنان در حیات معقول تکاملی باشد.» (جعفری، ۱۳۹۰: ۱۳۰).

ایشان در تعریف خویش جهت مورد نظر در فرهنگ تکاملی، متعالی و ناب را مورد نظر قرار داده و نگاه خنثی به فرهنگ ندارد. وی برخلاف کسانی که به فرهنگ یک نگاه منفعلانه دارند و به فرهنگ به عنوان یک میراث و چیزی که از قبل ایجاد شده نگاه می‌کنند، به آن چه که بایسته و شایسته است ایجاد شود توجه کرده و فرهنگ را براساس آن تعریف کرده است.

از جمله اندیشمندان اسلامی که به فرهنگ بسیار توجه داشته مرحوم امام راحل می‌باشند. نظریه فرهنگی حضرت امام خمینی «ره» مبتنی بر ساخت انسان فرهنگی است. ایشان موضوع انسان فرهنگی را به عنوان اصلی‌ترین جوهر فرهنگ قلمداد نموده و تکامل نظام اجتماعی را مستلزم ساخت انسان فرهنگی می‌دانند. در حقیقت امام خمینی پویایی فرهنگی را در اصل تعلیم و تربیت، تزکیه نفس، طهارت روح و عمل حسنه تبیین نموده و با استناد به تعلیم عالییه اسلام، فرهنگ را اساس جامعه می‌داند (صالحی امیری، ۱۳۸۹: ۲۱۹).

وی می‌فرماید: «بی‌شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه، هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد.» (امام خمینی «ره»، ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۸، ج ۱۵: ۱۶۰). گرچه ایشان تعریف مشخصی از فرهنگ ارائه نکرده‌اند؛ ولی با بررسی آثار و سخنرانی‌های ایشان می‌توان عناصر فرهنگ را بر مبنای تعریف تشریحی از دیدگاه ایشان این‌گونه بیان کرد: «فرهنگ عبارت است از دانش، ادب، تعلیم و تربیت، اعتقادات، اخلاق و عمل، گرایش‌های فکری، هنجارها، باورها، ارزش‌ها، برداشت‌ها و هنر و قواعد آن‌ها در جامعه.» (عزّتی، تابستان ۱۳۷۵: ۱۴). مقام معظم رهبری همانند امام راحل به فرهنگ یک نگاه معنوی و روحانی دارد و در تعریف ایشان از فرهنگ، این انسان دارای عقیده و باور و خُلقیات فردی و اجتماعی است که نقش ایفا می‌کند.

ایشان در جلسه‌ای که با اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی در تاریخ ۱۳۷۹/۰۹/۱۹ داشتند در رابطه با فرهنگ این چنین فرمودند:

به نظر ما اینگونه است که بخش عمده فرهنگ، همان عقاید و اخلاقیات یک فرد یا جامعه است. رفتارهای جامعه هم که جزو فرهنگ عمومی و فرهنگ یک ملت است، برخاسته از همان عقاید است. در واقع عقاید یا اخلاقیات، رفتارهای انسان را شکل می‌دهند و به وجود می‌آورند. خُلقیات اجتماعی، رفتارهای اجتماعی را به وجود می‌آورند و خُلقیات فردی، باعث به وجود آمدن رفتارهای فردی می‌شوند. بنابراین درست است که مقوله فرهنگ در موارد زیادی شامل رفتارها هم می‌شود؛ لیکن اساس و ریشه فرهنگ عبارت است عقیده و برداشت و تلقی هر انسانی از واقعیات و حقایق عالم، و نیز خُلقیات فردی و خُلقیات اجتماعی و ملی (مرکز صهبا، ۱۳۹۲: ۱۹).

از نگاه ایشان تلقی و برداشت‌های انسان و خُلقیات فردی و اجتماعی اوست که هسته فرهنگ را شکل داده و این محور انسانی است که تعریف فرهنگ حول آن می‌چرخد. ایشان در مصداق شناسی‌ای که از فرهنگ داشته‌اند توجه‌شان به شاخص‌های مصداقی انسانی فرهنگ بوده است. وی می‌فرماید:

«فرهنگ یک ملت و یک کشور، در حقیقت شاکله معنوی یک ملت است. یعنی اگر ما در یک کشور، وضع اقتصادی، نظام اقتصادی و نظام سیاسی را شاکله جسمی برای یک ملت بدانیم، روح این مجموعه عبارت است از فرهنگ. در حقیقت فرهنگ است که هویت و شاکله معنوی یک ملت را معین می‌کند. طبعاً این فرهنگ، شاخص‌های مصداقی دارد. شاخص‌های مصداقی اش عقاید است، اخلاق است، آداب است، رفتارهای اجتماعی است، رفتارهای فردی است، خُلقیات و خصال ملی است؛ اینها شاخص‌های آن هویت معنوی است.» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰/۰۳/۲۳).

در جمع‌بندی می‌توان گفت: فرهنگ یعنی مجموعه‌ای از عقاید و باورها و خُلقیات (اخلاق) فردی و اجتماعی است که سبب بوجود آمدن ارزش‌ها، آداب و رسوم، عادات و رفتارهای فردی و اجتماعی شده و مورد پذیرش مردم یک جامعه قرار گرفته و به هنجار اجتماعی تبدیل شده باشد. و هنر، ادبیات، دانش، حقوق، فنون و کالاهای فرهنگی تبلورات عینی آن می‌باشند.

۳-۱. «سواد فرهنگی»

در سال ۱۹۸۲ پژوهشگری به نام اریک دونالد هیرش^۶ (۱۹۲۸) مربی آمریکایی و منتقد ادبیات دانشگاهی و استاد برجسته آموزش و پرورش و علوم انسانی در دانشگاه ویرجینیا و بنیانگذار و رئیس «بنیاد دانش هسته‌ای»^۷ مفهوم «سواد فرهنگی»^۸ را برای آمریکاییان ابداع کرد. او فهرستی با ۵۰۰۰ مدخل از بایسته‌های اطلاعاتی جمع‌آوری کرد و با نام سواد فرهنگی منتشر کرد. وی در کتاب معروفش، سواد فرهنگی را با یک جمله تعریف کرد: «هر آنچه یک آمریکایی باید بداند»^۹ هیرش مجموعه‌ای از دانش، اطلاعات را که باید یک فرد برای بقا و رشد در عصر حاضر بداند ذکر کرد. این اطلاعات در حوزه‌های مختلفی همچون ادبیات، تاریخ، علم و فناوری، زبان‌های مختلف، فرهنگ‌ها، هنر، رسانه‌ها، سیاست و غیره قرار دارند. او و همکارانش در سال ۲۰۰۱ کتاب «دایره‌المعارف کامل سواد فرهنگی»^{۱۰} را منتشر کرد که به طور مفصل و در قالب یک فرهنگ لغات و اصطلاحات به تعریف تمامی مدخل‌های فهرست مورد نظرش پرداخت.

هیرش از منتقدان جدی فرمالیزم آموزشی است و معتقد است که سواد یک مهارت رسمی و مشخص و تنها یادگیری مهارت خواندن و نوشتن نیست. او «علت اصلی شکست‌های آموزشی آمریکا در حوزه سواد آموزی» را فلسفه اشتباه آموزش و پرورش می‌داند که از جانب روسو^{۱۱} و جان دیویی^{۱۲} به دست آمده است. این فلسفه اشتباه بر این عقیده رمانتیک استوار است که هر کودک دارای «گرایش ذاتی و غریزی به دنبال توسعه مناسب خود است»^{۱۳} از این رو محتوای آموزش و پرورش خودسرانه است و توجه فقط به مهارت خواندن و نوشتن است و توجه به محتوای آموزشی ندارند. هیرش این وضعیت را «فرمالیزم آموزشی»^{۱۴} می‌نامد و از منتقدان جدی این سیستم آموزشی بود. (Reedy, Oct 1988: p.41).

از نگاه نگارنده آقای هیرش که بیشتر به جنبه آموزشی سواد فرهنگی آن هم برای دانش آموزان و جامعه آموزش و پرورش توجه داشت، تنها به حوزه معلومات و اطلاعاتی سواد فرهنگی پرداخته و برای غنی کردن این اطلاعات اقدام به تهیه لیست و کتاب کرده است. اما همچنان که در گذشته گفتیم حتی مفهوم سواد به تنهایی هم (فارغ از اینکه همراه کلمه فرهنگ بیاد) صرفاً اطلاعات نیست و سواد تنها جنبه دانشی ندارد؛ بلکه متشکل از دانش و مهارت است. از این رو تعریف هیرش از سواد فرهنگی کامل نبوده و همه جوانب سواد فرهنگی را پوشش نمی‌دهد؛ جدای از اینکه تعریف او یک تعریف ایستا می‌باشد و مهارت عمق بخشی به اطلاعات گذشته و گردآوری اطلاعات جدید و استفاده کارآمد از آن‌ها در تعریف هیرش به چشم نمی‌خورد.

در یک نگاه کلی سواد فرهنگی یعنی مجموعه‌ای از دانش‌ها و اطلاعات پایه و اساسی در زمینه فرهنگ، (نظیر شناخت عناصر اساسی تشکیل دهنده فرهنگ دینی، ملی و بومی و عناصر جهانی اثرگذار بر آن‌ها، شناخت باورها و ارزش‌ها، خُلقیات فردی و اجتماعی، زمینه‌ها و عوامل اثرگذار بر آن‌ها، شناخت میدان‌های فرهنگی مختلف، قواعد نوشته و نانوشته گونه‌ها و گفتمان‌ها و شناخت انواع سرمایه‌ها و نشانه‌های فرهنگی و واکنش بایسته و شایسته به آنها) و مجموعه‌ای از مهارت‌ها و توانمندی‌هاست (نظیر کسب کارآمدی‌های مورد نیاز برای تعمیق بخشیدن به این شناخت‌ها و گردآوری و استفاده از اطلاعات جدید، شیوه ارتباط و تعامل، مدیریت یک صحنه و میدان فرهنگی و توانمندی کنش و واکنش‌های مناسب و تصمیم‌های صحیح و انتخاب‌های درست) که به افراد این امکان را می‌دهد که در یک میدان فرهنگی معین، بدانند چه اتفاقاتی پیرامون آن‌ها در حال وقوع است و در خصوص نحوه تعامل، کنترل و مدیریت آن، چگونه عکس‌العمل نشان دهند و تصمیم بگیرند.

۴-۱. هویت و تمدن

هویت معادل واژه انگلیسی «Identity» است و در حوزه علوم انسانی یکی از مهم‌ترین کلیدواژه‌ها و در عین حال از چالش‌

6. Eric Donald Hirsch.

7. Core Knowledge Foundation.

8. Cultural literacy.

9. *What Every American Needs to Know*.

10. *The New Dictionary of Cultural Literacy*.

11. Rousseau.

12. John Dewey.

13. Inborn instinctive tendency to follow its own proper development.

14. Educational Formalism.

برانگیزترین موضوعات است. اینکه اساساً هویت چیست؟ چگونه شکل می‌گیرد؟ عوامل زمینه ساز آن چه هستند؟ از چه عناصری تشکیل شده است؟ ذاتی است یا عرضی و ثبوت دارد یا قابل تغییر است؟ از جمله سوالاتی است که در این موضوع مطرح است. هویت در لغت به معنای شخصیت، ذات، تشخیص و ماهیت و حقیقت شیء یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد، آمده است (لغتنامه دهخدا، معین و عمید، ذیل واژه هویت)

با یک برداشت مختصر هویت در اصطلاح یعنی کیستی یا چیستی و به عبارتی همان حقیقت جزئیة مشتمل بر صفات ذاتی است که شخص یا شی را از اشخاص و اشیاء دیگر تمایز می‌بخشد (عارف، بهار و تابستان ۱۳۸۹: ۱۲۱). همچنین در توضیح هویت اینگونه آمده است: تعریفی است که فرد از خود و وجود خود ارائه می‌دهد و به کمک آن، به پرسش‌هایی از قبیل چیستم و چه می‌خواهم، پاسخ می‌دهد و از طریق آن به ابعاد شخصیت خود یکپارچگی و انسجام می‌بخشد و در زمان و مکان از نظر روانی و رفتاری موضع‌یابی و جهت‌یابی می‌کند (حیدری بیگوند، ۱۳۸۰: ۱۰۰). و هویت تمدن‌ساز اسلامی - ایرانی یعنی آن حقیقت و چیستی عمیق و دقیقی از فرهنگ اسلامی و ایرانی که قابلیت ایجاد یک تمدن عظیم، ارزشمند و کامل را داراست.

تمدن مطلوب اسلام از منظر مقام معظم رهبری یعنی: استفاده کردن انسان‌ها از همه ظرفیت‌های در عالم، برای تأمین فلاح، رستگاری و سعادت دنیوی و اخروی انسان و تنظیم مجموعه‌ای از نظامات که انسان را به بهترین بهره‌ها از زندگی و سر منزل مقصود رهنمون سازد. ایشان در تبیین شاخصه‌های اصلی و عمومی این تمدن می‌فرمایند:

«امت اسلامی با همه‌ی ابعاد خود در قالب ملتها و کشورها، باید به جایگاه تمدنی مطلوب قرآن دست یابد. شاخصه‌ی اصلی و عمومی این تمدن، بهره‌مندی انسانها از همه‌ی ظرفیتهای مادی و معنوی‌ای است که خداوند برای تأمین سعادت و تعالی آنان، در عالم طبیعت و در وجود خود آنان تعبیه کرده است. آرایش ظاهری این تمدن را در حکومت مردمی، در قوانین برگرفته از قرآن، در اجتهاد و پاسخگوئی به نیازهای نوبه‌نوی بشر، در پرهیز از تحجر و ارتجاع و نیز بدعت و التقاط، در ایجاد رفاه و ثروت عمومی، در استقرار عدالت، در خلاص شدن از اقتصاد مبتنی بر ویژه‌خواری و ربا و تکاثر، در گسترش اخلاق انسانی، در دفاع از مظلومان عالم، و در تلاش و کار و ابتکار، میتوان و باید مشاهده کرد. نگاه اجتهادی و عالمانه به عرصه‌های گوناگون، از علوم انسانی تا نظام تعلیم و تربیت رسمی، و از اقتصاد و بانکداری تا تولید فنی و فناوری، و از رسانه‌های مدرن تا هنر و سینما، و تا روابط بین‌الملل و غیره و غیره، همه از لوازم این تمدن‌سازی است.» (مقام معظم رهبری، بیانات در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی، ۱۳۹۲/۰۲/۰۹).

۱-۵. مدیریت فرهنگی و مدیران فرهنگی دانشگاه

مدیریت را در یک تعریف ساده، علم و هنر به کارگیری منابع و نیروها در راستای رسیدن به اهداف مورد نظر می‌دانند (صالحی امیری و عظیمی دولت آبادی، ۱۳۹۵، ص ۵۷). در تعریف علمی و آکادمیک مدیریت عبارت است از: «فراگرد به‌کارگیری مؤثر و کارآمد منابع مادی و انسانی بر مبنای نظام ارزشی پذیرفته شده که از طریق برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع و امکانات، هدایت و کنترل عملیات برای دستیابی به اهداف تعیین شده، صورت می‌گیرد.» (رضائیان، ۱۳۸۰: ۸).

و «مدیریت فرهنگی یعنی علم و هنر به کارگیری افراد و امکانات بر اساس یک نظام ارزشی مشخص (اسلام)، از طریق برنامه‌ریزی، سازماندهی، بسیج منابع، هدایت و کنترل آنها برای دستیابی به اهداف تعیین شده در عرصه فرهنگ (عقاید، باورها، خُلقیات فردی و اجتماعی و نیز فعالیت‌ها و محصولات فرهنگی)» (نبوی، ۱۳۹۴: ۵۸).

لازم به ذکر است که مدیریت فرهنگی نظیر هر نوع مدیریت سازمانی دیگر، الزامات خاص خود را دارد. بنابراین در مدیریت فرهنگی تمامی وظایف سازمانی مدیریت (سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، هدایت هم‌آهنگی، نظارت و ارزیابی) در قلمرو امور و فعالیت‌های فرهنگی صورت می‌گیرد (کوثری و نجاتی حسینی، ۱۳۸۰: ۳۹).

در یک تقسیم‌بندی مدیران به سه سطح ارشد، میانی و عملیاتی تقسیم می‌گردند. و در یک تعریف کوتاه مدیران ارشد، کسانی هستند که بحث سیاست‌گذاری و استراتژی‌ها و تعیین راهبردها و چشم‌اندازها بر عهده آنهاست. و مدیران میانی مدیرانی هستند که حلقه بین مدیران ارشد و عملیاتی را ایجاد می‌کنند. این مدیران به مدیران ارشد گزارش داده و با آنها ارتباط مستقیم دارند و از سوی دیگر به تحلیل داده‌ها، آماده کردن اطلاعات برای تصمیم‌گیری و جهت دادن به نتایج کار مدیران عملیاتی می‌پردازند و با آنها هم

ارتباط مستقیم دارند.

مدیران عملیاتی فرهنگی، مدیران که در پایین‌ترین رده سلسله مراتب مدیریت سازمانی، در خط مقدم جبهه فرهنگی در دانشگاه‌ها قرار داشته و ارتباط چهره به چهره و مستقیم با دانشگاه، اساتید، دانشجویان، کارمندان و کارکنان داشته و به طور مستقیم در جریان تصمیم‌سازی و برنامه‌ریزی امورات میدان فرهنگی دانشگاه دخالت دارند. جایگاه عملیاتی این مدیران از اهمیتی برخوردار است که می‌توان گفت موفقیت یا عدم موفقیت مدیران خط مقدم واحدهای هر سازمان، با کارایی و بهره‌وری کلی آن سازمان، رابطه مستقیم دارد. بنابراین در این مقاله تاکید بر بایسته‌های سواد فرهنگی برای مدیران فرهنگی عملیاتی دانشگاه است.

۲. بایسته‌های سواد فرهنگی احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی - ایرانی

از پایه‌های اصلی پیشرفت علمی و فرهنگی یک ملت، کشف هویت‌های بنیادی خود و توجه به آن‌ها و تلاش در جهت رشد و ارتقای آن‌هاست. هویت دارای سطوح مختلفی است که البته برخی از آن‌ها در یک نگاه تمدنی اهمیت بیشتری دارند. هویت فردی، هویت خانوادگی، هویت دینی، هویت ملی، هویت فرهنگی، هویت اجتماعی، هویت تمدنی سطوح مختلفی از هویت هستند که عدم خودآگاهی و شناخت یک ملت و یک اجتماع نسبت به آنان، نتایج بسیار غیرقابل جبرانی نظیر ایستایی، رکود فکری و فرهنگی، خودباختگی، عدم اعتماد به نفس ملی، احساس عقب ماندگی، ترس و اضطراب جمعی، سلطه‌پذیری، عدم وحدت و هماهنگی ملی، نفوذ افکار و فرهنگ‌های بیگانه را به بار خواهد آورد.

از افتخارات و سرمایه‌های کم نظیر کشور ما، برخورداری از یک تمدن قابل اتکا، عمیق، عظیم و ژرف اسلامی - ایرانی است. بهره‌مند شدن از این تمدن، علاوه بر اینکه کشور را در مقابل آسیب‌های متعدد فرهنگی و اجتماعی مصون می‌دارد، منجر به احساس هویت و اعتماد به نفس ملی و پیشرفت و تعالی کشور خواهد شد.

امروزه اساتید و مدیران، خصوصاً مدیران فرهنگی دانشگاه در کشف این تمدن عظیم و سرمایه ملی و توجه دادن به آن و تربیت دانشجویان به عنوان مدیران آینده این کشور که آشنا به این تمدن عظیم باشند و شیوه استفاده و بهره‌مندی از آن را واقف هستند، نقش بسیار راهبردی و پررنگی دارند.

مقام معظم رهبری در باب اهمیت تمدن اسلامی - ایرانی می‌فرمایند:

اگر دنبال پیشرفت هستیم و پیشرفت علمی را شرط لازم پیشرفت عمومی کشور می‌دانیم، توجه داشته باشیم که مراد ما از پیشرفت، پیشرفت با الگوی غربی نیست. دستور کار قطعی نظام جمهوری اسلامی، دنبال کردن الگوی پیشرفت ایرانی - اسلامی است. ما پیشرفت را به شکلی که غرب دنبال کرد و پیش رفت، نمی‌خواهیم؛ پیشرفت غربی هیچ جاذبه‌ای برای انسان آگاه امروز ندارد (دیدار مقام معظم رهبری با اساتید دانشگاه‌ها، ۱۳۹۳/۵/۱۵).

از نگاه مقام معظم رهبری رسیدن به تمدن نوین اسلامی دارای پنج گام است که در حال حاضر در گام سوم به سر می‌بریم، این گام‌ها عبارتند از:

➤ شکل‌گیری انقلاب اسلامی

➤ ایجاد نظام اسلامی

➤ تشکیل دولت اسلامی

➤ تشکیل جامعه اسلامی

➤ تشکیل تمدن اسلامی (دیدار اعضای شورای عالی «مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» با رهبر انقلاب، ۱۳۹۵/۰۲/۰۶).

این راهبرد که پنجمین راهبرد در نظام فرهنگی - تربیتی سند دانشگاه اسلامی است، داری هفت اقدام می‌باشد که عبارتند از:

۱. تبیین ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های هویت تمدن اسلامی - ایرانی و مواجهه انتقادی با دیگر تمدن‌ها

۲. تدوین نقشه راه مشارکت فعال اساتید، نخبگان و دانشجویان در پروژه‌های ملی و تمدنی و فراهم کردن سازوکار حمایت از ایشان

۳. ایجاد ساز و کار کارآمد به منظور پژوهش مستمر و رصد تحولات تمدن غرب و غرب‌شناسی با هدف تعامل انتقادی با آن

براساس معیارهای عقلانیت اسلامی

۴. توسعه نظریه‌پردازی و طراحی برنامه‌های آموزشی و پژوهشی در جهت تبیین دستاوردهای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس
  ۵. تدوین ساز و کار فرهنگ‌سازی برای ارتقاء منزلت نخبگان و توجه به نخبه‌پروری
  ۶. مطرح کردن دستاوردهای دانشمندان اسلامی - ایرانی قدیم و جدید در متون درسی
  ۷. حمایت، تشویق و الگوسازی از شخصیت‌ها، مفاخر فرهنگی و تجلیل از مقام شهیدای علم و فناوری (شورای عالی انقلاب فرهنگی، سند دانشگاه اسلامی (کتابچه: ۳۶ و ۳۷).
- در ادامه به بایسته‌ها و مولفه‌های سواد فرهنگی مورد نیاز مدیران فرهنگی عملیاتی دانشگاه برای احیای هویت اسلامی - ایرانی در سه بخش زیر می‌پردازیم:

۱. بایسته‌های سواد فرهنگی احیای هویت تمدنی اسلام
۲. بایسته‌های سواد فرهنگی هویت تمدنی ایرانی - اسلامی
۳. بایسته‌های سواد فرهنگی در شناخت راهکارهای عملیاتی احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی - ایرانی

۱-۲. بایسته‌های سواد فرهنگی احیای هویت تمدنی اسلام

۱-۱-۲. آشنایی با مؤلفه‌های تمدن اسلامی

مقام معظم رهبری در یک بیان دقیق و عمیق، مولفه‌های تمدن اسلامی را اینگونه برمی‌شمرند:

- فضا سازی برای رشد معنوی و مادی

- رسیدن انسان به غایات مطلوب الهی

- دارای زندگی عزتمند

- داشتن قدرت

- با اراده

- دارای ابتکار

- سازنده طبیعت

«آرمان نظام جمهوری اسلامی را می‌شود در جمله‌ی کوتاه "ایجاد تمدن اسلامی" خلاصه کرد. تمدن اسلامی یعنی آن فضایی که انسان در آن فضا از لحاظ معنوی و از لحاظ مادی می‌تواند رشد کند و به غایات مطلوبی که خدای متعال او را برای آن غایات خلق کرده است برسد؛ زندگی خوبی داشته باشد، زندگی عزتمندی داشته باشد، انسان عزیز، انسان دارای قدرت، دارای اراده، دارای ابتکار، دارای سازندگی جهان طبیعت؛ تمدن اسلامی یعنی این؛ هدف نظام جمهوری اسلامی و آرمان نظام جمهوری اسلامی این است.» (بیانات در دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۲/۰۶/۱۴).

مدیر فرهنگی در هدف‌گذاری برنامه‌های فرهنگی دانشگاه باید توجه ویژه‌ای به این هدف نهایی و آرمان نظام اسلامی داشته باشد و از ثمرات این توجه جلوگیری از سطحی‌نگری، تک‌جانبه‌گرایی، دید ناقص در برنامه‌ها خواهد شد و به برنامه‌ریزی دقیق در جهت رسیدن به این مولفه‌ها منجر می‌شود.

۲-۱-۲. بازخوانی دائمی اصول تمدن اسلامی

از جمله مشکلات انقلاب‌ها و حرکت‌های بزرگ، این است که با مرور زمان و سختی‌ها و دشواری‌ها اصول و اهدافی که برای آن جان‌سپاری کرده‌اند و سختی کشیده‌اند را کم کم به فراموشی می‌سپارند؛ از این‌رو بازخوانی این اهداف و تجدید پیمان با این اصول از الزام‌های کار فرهنگی برای یک مدیر فرهنگی است که باعث می‌شود از التقاط و انحطاط کار فرهنگی جلوگیری شود. مقام معظم رهبری در این‌باره می‌فرمایند:

«اصول‌تان را روی کاغذ بنویسید؛ اصالت‌های خود را با حساسیت بالا حفظ کنید؛ نگذارید اصول نظام آینده‌ی شما را دشمنان شما بنویسند؛ نگذارید اصول اسلامی در پای منافع زودگذر قربانی شود. انحراف در انقلاب‌ها، از انحراف در شعارها و هدفها آغاز می‌شود.»

شود ... راه حل خود را خود با بهره‌گیری از سرچشمه‌ی فیاض اسلام به دست آورید و نسخه‌های بیگانه را به خودشان پس دهید.» (بیانات مقام معظم رهبری در سخنرانی ویژه اجلاس بین‌المللی بیداری اسلامی، ۱۳۹۰/۰۶/۲۶).

۲-۱-۳. توجه به مبانی، مواد و بنای علمی موجود در میراث فرهنگی و دینی

یک مدیر فرهنگی باید معتقد به این باشد که این تمدن و فرهنگ عظیمی ملی و دینی برای پیشرفت، مبانی و مواد لازم را داراست و در تعاملات علمی و فرهنگی خود احساس خودباختگی نکند. سید جمال‌الدین اسدآبادی چاره درد‌های جهان اسلام را در بازگشت به اسلام نخستین (قرآن و سنت) تشخیص داد و بر پیراستن خرافات از آن تأکید داشت (مطهری، ۱۳۷۲: ۲۱). رهبر انقلاب در توجه به این مبانی و مواد عمیق فکری در فرهنگ دینی‌مان می‌فرماید:

«امروز غربی‌ها یک منطقه ممنوعه‌ای در زمینه علوم انسانی به وجود آورده‌اند؛ در همه بخش‌های مختلف؛ از اقتصاد و سیاست و جامعه‌شناسی و روانشناسی بگیرد تا تاریخ و ادبیات و هنر و حتی فلسفه و حتی فلسفه دین. یک عده آدم ضعیف‌النفس هم دلباخته اینها شده‌اند و نگاه می‌کنند به دهن اینها که ببینند چه می‌گویند؛ هر چه آنها گفته‌اند، برایشان می‌شود وحی منزل؛ این است که بد و غلط است. مثلاً چند تا فکر دارای اقتدار علمی، در یک نقطه دنیا به یک نتیجه‌ای رسیده‌اند، این معنایش این نیست که هر آنچه که آنها فهمیده‌اند، درست است! شما به مبانی خودتان نگاه کنید؛ ما تاریخ، فلسفه، فلسفه‌ی دین، هنر و ادبیات، و بسیاری از علوم انسانی دیگری که دیگران حتی آنها را ساخته‌اند و به صورت یک علم در آورده‌اند - یعنی یک بنای علمی به آن داده‌اند - مواد آن در فرهنگ و میراث علمی، فرهنگی و دینی خود ما وجود دارد. باید یک بنای این‌چنینی و مستقل بسازیم.» (بیانات در دیدار اساتید و دانشجویان دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، ۱۳۸۴/۱۰/۲۹).

۲-۱-۴. آشنایی با جزئیات تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی

هویت بخشی به تمدن اسلامی بدون آشنایی با این تمدن ممکن نیست. مسلمانان دارای تمدن بسیار ممتاز و ویژه در عرصه جهانی و در زمینه‌های متعدد علمی و فرهنگی بوده‌اند. آشنایی یک مدیر فرهنگی عملیاتی با این تمدن شگرف و آشنا کردن دانشجو با این تمدن و جهت‌دهی و برگزاری برخی از برنامه‌های فرهنگی در این زمینه از جمله کارهای اثربخشی است که سبب اعتماد به نفس دینی و ملی و اعتقاد بیشتر دانشجو به توانمندی‌های داخلی می‌شود. از جمله نکات مهمی که از میان فرمایشات مقام معظم رهبری در رابطه با این موضوع می‌توان استخراج کرد عبارتند از:

۲-۱-۴-۱. شناخت تمدن اسلامی در قرن‌های پیشین خصوصاً قرن چهارم و پنجم

توجه به اوج شکوفایی تمدن اسلامی علاوه بر اینکه برای ما زمینه‌الگوگیری از دلایل تحقق آن پیشرفت را فراهم می‌سازد، خود منجر به اعتماد به نفس ملی می‌شود و باور به اینکه این تمدن دوباره قابل بازسازی است را در ما زنده می‌کند. از این‌رو رهبر جمهوری اسلامی توجه ویژه‌ای به نقطه اوج شکوفایی تمدن اسلامی دارند و می‌فرمایند:

«اوج تمدن اسلامی در قرن‌های چهارم و پنجم است که از لحاظ علمی سرآمد است و بزرگان علماء، محققین، فلاسفه، دانشمندان مادی در دنیای اسلام به وجود آمدند که دنیا را توانستند پیش ببرند که بسیاری از این پیشرفتهای امروز غربی‌ها مرهون آن حرکت است.» (بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم، ۱۳۹۵/۰۵/۱۱).

۲-۱-۴-۲. آشنایی با مفاخر دینی، علمی، سیاسی و فرهنگی کشورهای اسلامی

امروزه در مباحث تربیتی نقش مفاخر و سرمایه‌های انسانی تاریخ گذشته یک ملت در پرورش جوانان آن مملکت و الگوگیری از آنان و ایجاد احساس اعتماد به نفس ملی و ایجاد روحیه در دانشمندان آن مملکت برای ادامه دادن راه بزرگان گذشته خویش از کسی پوشیده نیست؛ از این‌رو یک مدیر فرهنگی اثرگذار که به دنبال احیای هویت تمدنی دین خود است باید از مفاخر این دین سرشار از افتخار آشنا باشد. مقام معظم رهبری در لزوم شناخت مفاخر گذشته خویش می‌فرماید:

«اگر یک ملت را از تاریخش، از گذشته‌اش، از فرهنگش، از شخصیتش، از مفاخر علمی و دینی و سیاسی و فرهنگی‌اش جدا کردند و از یادش بردند، این ملت آماده خواهد شد که هر چه می‌خواهند بر سرش بیاورند.» (بیانات در اجتماع بزرگ مردم اراک،

(۱۳۷۴/۰۸/۲۴).

تدبیر برای آشنا کردن جامعه دانشگاهی با این مفاخر با استفاده از خلاقیت و هنرهای سمعی و بصری امروزی در محیط دانشگاه از جمله کارهای جدی است که یک مدیر فرهنگی دانشگاهی باید مورد توجه و اهتمام ویژه قرار دهد که در بخش‌های آینده به آن اشاره خواهد شد.

۲-۱-۵. آشنایی با تاریخ تحلیلی اسلام

توجه به تاریخ اسلام و تحلیل‌های دقیق و عمیق از آن برای استفاده امروز ما بسیار حائز اهمیت است و حکم آئینه راه فرهنگی برای یک مدیر را داراست. بهره‌مندی یک مدیر از تحلیل‌هایی که متخصصان از مدینه فاضله اسلامی و شیوه حکومت داری و کار فرهنگی معصومین (ع) دارند، بسیار مهم است. از این رو مقام معظم رهبری به پرداخت عده‌ای از پژوهشگران و اهل علم به تاریخ تحلیلی اسلام تاکید می‌کند:

«تاریخ تحلیلی اسلام، بایستی آدم‌هایی که متخصص و اهل این کارند، به این امر بپردازند.» (بیانات در دیدار اعضای گروه ویژه و گروه معارف اسلامی صدای جمهوری، ۱۳۷۰/۱۲/۱۳).

ایشان در تحلیل دقیقی که از تاریخ اسلام دارند در تفاوت اندیشه عملی پیامبر گرامی اسلام (ص) با اندیشه برخی از فیلسوفان گذشته بیان می‌دارد: «در گذشته هم ما در تاریخ این جور فیلسوفانی داشته‌ایم، در دورانهای اخیر در بسیاری از نقاط جهان و در کشور خودمان هم داشته‌ایم کسانی را که می‌نشستند یک گوشه‌ای -اصلاً اهل حرکت و تلاش و فعالیت هم نبودند- نصیحت میکردند، مینوشتند، طرح دنیای ایدئال خودشان را روی کاغذ می‌آوردند، مدینه‌ی فاضله‌ی ترسیم میکردند، این را میدادند تا در افکار و اذهان و اندیشه‌های بشر رسوخ کند به امید اینکه یک روزی کسانی پیدا بشوند که آن را پیاده کنند و به مرحله‌ی عمل دریاورند؛ روش معلمان معمولی بشر این جوری است. روش پیغمبران و رسول گرامی ما اصلاً با این روش تفاوت دارد. اولاً هدف رسول اکرم این نبود که حالا ذهن مردم را روشن کند تا یک روزی به فکر بیفتند که یک دنیای خوبی و جامعه‌ی خوبی را برای خودشان درست کنند؛ نه، او میخواست مردم را به حرکت مطلوبی که آنها را به آن چنان دنیایی میرساند وادار کند. ثانیاً به هیچ وجه پیغمبر به نشستن و گفتن و نصیحت کردن و نوشتن و موعظه کردن هم اکتفا نمیکرد. از ساعت اول که وحی الهی بر پیغمبر نازل شد و [از زمانی که] اولین چیز به ذهن آن حضرت رسید -که توحید بود، یعنی اعتقاد به وحدانیت پروردگار- مسئولیت خودش را رسول اکرم فهمید.» (بیانات در شب رحلت پیامبر اعظم (ص) و شهادت امام حسن مجتبی (ع) در کانون توحید تهران، ۱۳۶۵/۰۸/۰۱).

۲-۱-۶. آشنایی با عوامل ضعف تمدن اسلامی در قرون پیشین

یک مدیر فرهنگی قوی باید از عوامل درونی و بیرونی انحطاط و رکود جوامع اسلامی پس از آن شکوفایی تمدنی مطلع باشد و در میدان فرهنگی آن‌ها را مورد ملاحظه قرار دهد و دقت کند که در صحنه فرهنگی از آن آفات به دور باشد و چه بسا با آن‌ها مبارزه کند.

«سیاست امروز، سیاست اندلسی کردن ایران است! موضوعی که من با شما در میان می‌گذارم شکل موعظه ندارد؛ بلکه موضوعی اساسی است که با بهترین عناصر یک ملت - که شما جوانان باشید - در میان گذاشته میشود. فقط شما مخاطب من نیستید؛ این سخن را جوانان سراسر کشور هم خواهند شنید. نسل جوان کشور که بیش از نیمی از ملت و جمعیت کشور است، باید بدانند در مقابل آرزوهای بزرگ، آرمانهای بلند و هدفهای مقدس و قابل قبول و موجه او چه موانعی وجود دارد. روزگاری مسلمانان در جنوب اروپا و در اسپانیا تا جنوب فرانسه، کشوری اسلامی به وجود آوردند. این کشور مهد تمدن شد و علم در اروپا از همان تمدن اندلسی قرون اولیه‌ی اسلام شکوفا گردید. شکوفایی علم در آن سرزمین، داستانهایی دارد و خود غریبه‌ها نیز به آن معترفند. البته اکنون سعی میکنند این ورق را از تاریخ علم حذف و نام مسلمانان را به کلی پاک کنند؛ اما خود آنها، این تاریخ را ثبت کرده‌اند و البته در تواریخ ما هم ثبت شده است.» (بیانات در دیدار جوانان و دانشجویان سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۱/۱۲/۰۶).

۲-۲. بایسته‌های سواد فرهنگی هویت تمدنی ایرانی - اسلامی

۱-۲-۲. آشنایی با تمدن و فرهنگ فاخر ایرانی

از جمله بایسته‌های سواد فرهنگی مورد نیاز، آشنایی با تمدن فاخر، ارزشی و الهی ایران اسلامی است. تمدنی که حاصل دسترنج اندیشمندان بزرگی در این کشور است و یک شناسنامه افتخارآمیز برای معرفی این مرز و بوم می‌باشد. مقام معظم رهبری در دیداری که دبیر کل سازمان ملل با ایشان داشته به جایگاه برتر تمدن ایرانی اشاره کرده و می‌فرماید: «با توجه به جایگاه مهم و برتر ملت ایران در مسائل فرهنگی و تمدنی، جمهوری اسلامی ایران زمینه بسیار خوبی برای گسترش فرهنگ و تمدن انسانی برخاسته از اسلام دارد.» (دیدار بان‌کی‌مون دبیرکل سازمان ملل متحد با رهبر انقلاب، ۱۳۹۱/۰۶/۰۸). از جمله نکات مهمی که در این زمینه یک مدیر فرهنگی عملیاتی باید نسبت به آن‌ها آگاهی داشته و در راستای آن مطالعه کند و در به کارگیری آن‌ها در صحنه عملیات فرهنگی کوشا باشد، عبارت است از:

۱-۱-۲-۲. آشنایی با برجستگی‌های تاریخی شهرها و منطقه‌های مختلف ایران

۲-۱-۲-۲. تبیین و ترویج شناسنامه‌ای روشن و متقن از این برجستگی‌های برای جوانان

«بنده معمولاً در سفر به شهرها و در ملاقات با مردم عزیز شهرهای گوناگون، این رسم را دارم که برخی از برجستگی‌ها و خصوصیات آن شهرها را - چه از لحاظ تاریخی و چه از جهات گوناگون دیگر - مطرح کنم؛ و غرض از بیان این مطالب با مردم آن شهرها، این بوده است که بخصوص جوان‌ها - در هر نقطه‌ای از این کشور بزرگ و کهن و پر افتخار که زندگی می‌کنند - شناسنامه روشنی از شهر خود و گذشته خود و تاریخ خود در دست داشته باشند.» (بیانات در دیدار با مردم شیراز، ۱۳۸۷/۰۲/۱۱).

۳-۱-۲-۲. توجه به خصوصیات تاریخی و پسندیده مردم ایران و ترویج آن

رهبر انقلاب اسلامی در جشن جهانی نوروز در دیداری که با روسای جمهور و نمایندگان کشورهای شرکت کننده داشتند به سرشار بودن تمدن مشرق زمین از ارزش‌های انسانی اشاره می‌کند و می‌فرماید: «مشرق سرشار و لبالب از ارزش‌های والای فرهنگی است؛ چه بهتر که بشود اینها را صادر کرد؛ بشود به دنیا اینها را هدیه داد.» (بیانات در دیدار رؤسای جمهور شرکت کننده در جشن ملی نوروز، ۱۳۸۹/۰۱/۰۷).

۴-۱-۲-۲. توجه به آداب و سنت‌های حسنه مردم ایران در طول تاریخ و زنده نگه داشتن آنان

«ملت‌های شرقی خیلی ارزشهای برجسته و ممتازی را در طول تاریخ در خودشان داشته‌اند و این فرصت باید به وجود بیاید که اینها را هدیه کنند به ملت‌های عالم؛ و این یکی از آن مناسبت‌هاست.» (همان)

۵-۱-۲-۲. توجه به فرهنگ و خصوصیات سرزمینی نظیر استقامت مردم ایران در طول تاریخ

«نه ملت ما، نه دولت ما، نه تاریخ ما و نه فرهنگ ما اجازه تسلیم در مقابل هیچ دشمنی را نمی‌دهد و این ملت به هیچ‌وجه تسلیم نخواهد شد.» (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۸۰/۱۲/۲۷).

۶-۱-۲-۲. آشنایی با فرهنگ دینی و مراسمات دینی اصیل در ایران

«ایام محرم برای ما اهمیت تاریخی و معنوی و انسانی دارد؛ و حادثه محرم، حادثه‌ای نیست که با گفتن و برگزار کردن، تکراری شود. ذکر و یادآوری است، همیشگی است و همیشه لازم است.» (همان).

۷-۱-۲-۲. آشنایی با معماری اسلامی - ایرانی و ترویج نمادهای آن

در اهمیت هنر معماری ایشان اینگونه بیان می‌دارند: «امروز هم جوامع بشری با هنر آمیخته است؛ در متن زندگی بشر است؛ این جور نیست که هنر یک چیز زائد یا تشریفاتی‌ای باشد. مثلاً معماری؛ معماری یک هنر است؛ خب، معماری با زندگی انسان آمیخته است. انسان در یک ساختمانی که زندگی میکند، سبک معماری آن ساختمان در روح انسان، در فکر انسان، در مشای

انسان، در سبک زندگی انسان اثر میگذارد.» (بیانات در دیدار هیأت علمی و دست‌اندرکاران برگزاری همایش ملی فقه هنر، ۱۳۹۴/۱۰/۲۱).

۲-۲-۲. آشنایی با موانع پیشرفت تمدن و فرهنگ ایرانی

توجه به آسیب‌های فرهنگی که کشورمان در دوره‌های تاریخی از آن‌ها لطمه دیده خصوصاً ۲۰۰ سال پیش، ما را در راه پیشرفتی که هدف گرفته‌ایم، از انحطاط و شکست مصون می‌دارد. رهبر انقلاب اسلامی در فرمایشی از عقب‌ماندگی که در ده‌ها سال پیش ایجاد شده بود، اشاره دارد و ما را با این عینیت تاریخی روبه‌رو می‌کند:

«عزیزان من! ملت ما ده‌ها سال از مسیری که باید پیش می‌رفت، عقب ننگه داشته شد؛ ما باید این عقب‌ماندگی را جبران کنیم. اینها واقعیت است؛ اینها عینیات تاریخ ماست.» (بیانات در دیدار هزاران نفر از بسیجیان در سالروز شهادت امام صادق (ع)، ۱۳۸۴/۰۹/۰۷).

۲-۲-۳. آشنایی با تاریخ پرفراز و نشیب ایران خصوصاً دوران معاصر

«من کلاً به جوان‌ها و بخصوص به دانشجویان و طلاب توصیه می‌کنم که آگاهی‌های خودشان را افزایش دهند. بسیاری از این کجروی‌هایی که شما ملاحظه می‌کنید، ناشی از کمبود آگاهی است. نسل امروز - به‌ویژه نسل جوان ما - باید از تاریخ کشورش اطلاع داشته باشد؛ بخصوص از زمان مشروطیت به این طرف را بداند. شما در هر رشته‌ای که تحصیل می‌کنید، چون جزو نخبگان جامعه هستید - بعد از این هم ان‌شاء‌الله جزو نخبگان برتر خواهید بود - باید بدانید که کشور شما در چه موقعیتی قرار داشته و دارد. شما باید بخصوص تاریخ رژیم گذشته را بدانید. نسل امروز ما درست نمی‌داند که انقلاب اسلامی چگونه این کشور را از چنگال آن رژیم خلاص کرده است. اینها باید منعکس و گفته شود. ... شما باید تاریخ کودتای رضاخان در اسفند ۱۲۹۹، بعد رسیدنش به سلطنت در ۱۳۰۳، بعد جانشین شدن محمدرضا را بدانید. البته در تلویزیون هم برنامه‌های خوبی گذاشتند و اینها را تشریح کردند. در کتابهایی هم این مطالب نوشته شده است.» (بیانات در جلسه پرسش و پاسخ دانشجویان دانشگاه صنعتی امیرکبیر، ۱۳۷۹/۱۲/۲۲).

۲-۳. بایسته‌های سواد فرهنگی در شناخت راهکارهای عملیاتی احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی - ایرانی

یک مدیر فرهنگی علاوه بر نیاز به آگاهی‌هایی که در موارد پیشین ذکر شد باید راهکار استفاده از این آگاهی‌ها و تبلور بخشیدن به آن دانسته‌ها را بلد باشد. اگر بخواهیم به راهکارهای عملیاتی هویت‌سازی در دانشگاه بپردازیم، تفصیل آن‌ها بیش از گنجایش این نوشته خواهد شد و فقط در این مجال به چند راهکار عملیاتی متناسب با فضای دانشگاه که برخی از آنها در سند دانشگاه اسلامی هم ذکر شد اشاره می‌کنیم و انتظار است مدیران در اجرای خلاقانه، مبتکرانه و متنوع آن‌ها با استفاده از ظرفیت نخبگی جوانان دانشگاهی هر چه بیشتر کوشا باشند:

۲-۳-۱. برگزاری کنگره، همایش، بزرگداشت و تجلیل از مفاخر و شخصیت‌های بزرگ تاریخ گذشته و زمان حال در دانشگاه

۲-۳-۲. ایجاد نمایشگاه‌هایی حرفه‌ای با موضوع تمدن ایران اسلامی

۲-۳-۳. برگزاری اردوهای آشنایی با مفاخر و تاریخ تمدن اسلامی - ایرانی

۲-۳-۴. به تصویر کشیدن خلاقانه و هنرمندانه تاریخ افتخارآمیز اسلامی ایرانی کشور در فضای عمومی دانشگاه و دانشکده‌ها

۲-۳-۵. مطرح نمودن دستاوردهای دانشمندان اسلامی - ایرانی قدیم و جدید با کمک انجمن‌های علمی دانشگاه

۲-۳-۶. شناساندن چهره واقعی پیشرفت تمدن غربی و توجه دادن مخاطب به نقاط ضعف و معضلات این تمدن

۲-۳-۷. تبیین عالمانه و دقیق ناکارآمدی الگوی پیشرفت غربی در جلسات، همایش‌ها و کرسی‌های آزاد اندیشی و ...

نتیجه‌گیری

مدیران فرهنگی دانشگاه در یک تقسیم به سه سطح مدیران ارشد، میانی و عملیاتی تقسیم می‌شوند. مدیران فرهنگی عملیاتی

دانشگاه از آن رو که با جامعه علمی دانشگاهی برخورد مستقیم دارند و به طور مستقیم در حال تصمیم‌گیری فرهنگی در میدان علمی و فرهنگی دانشگاه هستند و اساساً سیاست‌های مشخص شده در اسناد بالادستی را اینان هستند که عملیاتی می‌کنند؛ در پیشبرد اهداف فرهنگی نظام جمهوری اسلامی از اهمیت خاصی برخوردار هستند. از این رو به بایسته‌های دانشی و مهارتی‌ای ویژه‌ای نیازمند هستند که از جمله آن‌ها سواد فرهنگی است.

در یک نگاه کلی سواد فرهنگی یعنی مجموعه‌ای از دانش‌ها و اطلاعات پایه و اساسی در زمینه فرهنگ، و مجموعه‌ای از مهارت‌ها و توانمندی‌ها که به افراد این امکان را می‌دهد که در یک میدان فرهنگی معین، بدانند چه اتفاقاتی پیرامون آن‌ها در حال وقوع است و در خصوص نحوه تعامل، کنترل و مدیریت آن، چگونه عکس‌العملی نشان دهند و تصمیم بگیرند.

از جمله وظایف و اهدافی که در «سند دانشگاه اسلامی» برای این مدیران ترسیم شده است، احیای هویت تمدن‌ساز اسلامی - ایرانی است که پنجمین راهبرد نظام فرهنگی - تربیتی این سند است. هویت دارای سطوح مختلفی است که البته برخی از آن‌ها در یک نگاه تمدنی اهمیت بیشتری دارند. هویت فردی، هویت خانوادگی، هویت دینی، هویت ملی، هویت فرهنگی، هویت اجتماعی، هویت تمدنی سطوح مختلفی از هویت هستند که عدم خودآگاهی و شناخت یک ملت و یک اجتماع نسبت به آنان، نتایج بسیار غیرقابل جبرانی نظیر ایستایی، رکود فکری و فرهنگی، خودباختگی، عدم اعتماد به نفس ملی، احساس عقب ماندگی، ترس و اضطراب جمعی، سلطه‌پذیری، عدم وحدت و هماهنگی ملی، نفوذ افکار و فرهنگ‌های بیگانه را به بار خواهد آورد. از افتخارات و سرمایه‌های کم نظیر کشور ما، برخورداری از یک تمدن قابل اتکا، عمیق، عظیم و ژرف اسلامی - ایرانی است. بهره‌مند شدن از این تمدن، علاوه بر اینکه کشور را در مقابل آسیب‌های متعدد فرهنگی و اجتماعی مصون می‌دارد، منجر به احساس هویت و اعتماد به نفس ملی و پیشرفت و تعالی کشور خواهد شد.

مدیران فرهنگی عملیاتی دانشگاه برای زنده کردن و زنده نگه داشتن این هویت عظیم تمدن‌ساز به بایسته‌های از سواد فرهنگی نیازمند هستند که در این تحقیق به سه سطح از بایسته‌های سواد فرهنگی احیای هویت تمدنی اسلام، بایسته‌های سواد فرهنگی احیای هویت تمدنی ایرانی - اسلامی و بایسته‌های سواد فرهنگی در شناخت راهکارهای عملیاتی احیای این هویت پرداختیم و در بخش اول به مواردی نظیر آشنایی با مؤلفه‌های تمدن اسلامی، بازخوانی دائمی اصول تمدن اسلامی، توجه به مبانی، مواد و بنای علمی موجود در میراث فرهنگی و دینی، آشنایی با جزئیات تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، آشنایی با تاریخ تحلیلی اسلام، آشنایی با عوامل ضعف تمدن اسلامی در قرون پیشین اشاره کردیم و در قسمت بایسته‌های سواد فرهنگی هویت تمدن ایرانی - اسلامی به مواردی نظیر آشنایی با تمدن و فرهنگ فاخر ایرانی، آشنایی با برجستگی‌های تاریخی شهرها و منطقه‌های مختلف ایران، تبیین و ترویج شناسنامه‌ای روشن و متقن از این برجستگی‌های برای جوانان، توجه به خصوصیات تاریخی و پسندیده مردم ایران و ترویج آن، توجه به آداب و سنت‌های حسنه مردم ایران در طول تاریخ و زنده نگه داشتن آنان، توجه به فرهنگ و خصوصیات سرزمینی نظیر استقامت مردم ایران در طول تاریخ، آشنایی با فرهنگ دینی و مراسمات دینی اصیل در ایران، آشنایی با معماری اسلامی - ایرانی و ترویج نمادهای آن، آشنایی با موانع پیشرفت تمدن و فرهنگ ایرانی، آشنایی با تاریخ پرفراز و نشیب ایران خصوصاً دوران معاصر دست یافتیم و در بحث راهکارهای عملیاتی احیای هویت، هفت مورد عملی ذکر کردیم. هر چه مدیر فرهنگی نسبت به زوایای هر کدام از این موارد تسلط بیشتری پیدا کند، در کارزار فرهنگی و میدان و صحنه کنشگری و تصمیم‌گیری موفق‌تر خواهد بود.

کتاب‌نامه

- معین، محمد، فرهنگ معین (۱۳۸۸)، دوره ۶ جلدی، چاپ بیست پنجم، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- عمید، حسن، فرهنگ عمید (۱۳۷۱)، چاپ دوم، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا (۱۳۷۷)، دوره ۱۵ جلدی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۸۳)، «سواد اطلاعاتی و بهسازی رفتار اطلاع‌یابی پژوهشگران ضرورت ادغام سواد اطلاعاتی در فرآیند پژوهش و تولید دانش»، مندرج در: آموزش استفاده‌کنندگان و توسعه سواد اطلاعاتی در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، رحمت‌الله فتاحی و همکاران، سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی.

- گوردون، کریستوفر و سایمون ماندی، *دیدگاه‌های اروپایی درباره سیاست فرهنگی*، ترجمه هادی غبرائی، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- تبریزی، محمدحسین بن خلف (۱۳۴۲)، *برهان قاطع*، دوره ۵ جلدی، چاپ دوم، تهران: کتابفروشی ابن‌سینا، فروردین.
- انجو شیرازی، میر جمال‌الدین حسین بن فخرالدین حسن (۱۳۵۹)، *فرهنگ جهانگیری*، دوره ۲ جلدی، مشهد: انتشارات دانشگاه مشهد.
- پیروزمند، علیرضا (۱۳۸۹)، *مبانی و الگوی مهندسی فرهنگی*، قم، فجر ولایت.
- جعفری، محمدتقی (۱۳۹۰)، *فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو*، تهران: مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری.
- صالحی امیری، رضا (۱۳۸۹)، *مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی*، تهران: قفنوس.
- خمینی، روح‌الله (۱۳۶۸)، *صحیفه نور*، تهران: چاپ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- مرکز صهبها (۱۳۹۲)، *بیانات مقام معظم رهبری درباره بصیرت و استقامت*، چاپ پانزدهم تهران: مؤسسه فرهنگی هنری ایمان جهادی.
- صالحی امیری، رضا و امیر عظیمی دولت‌آبادی (۱۳۹۵)، *مبانی سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی فرهنگی*، تهران: قفنوس.
- رضائیان، علی (۱۳۸۰)، *مبانی سازمان و مدیریت*، تهران: سمت.
- نبوی، محمد حسن (۱۳۹۴)، *مدیریت اسلامی*، چاپ بیست و سوم، قم: بوستان کتاب.
- کوثری، مسعود و محمود نجاتی حسینی (۱۳۸۰)، *مشارکت فرهنگی*، تهران: انتشارات آن.
- عارف، رضا، *اسلام پژوهی، هویت اسلامی ما*، مجله اسلام پژوهی، بهار و تابستان ۱۳۸۹، شماره ۴، از صفحه ۱۱۱ تا ۱۳۸، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی، *سند دانشگاه اسلامی*، تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- حیدری بیگوند، داریوش (۱۳۸۰)، *مساله بحران هویت جوانان*، مجله نامه انجمن، ش ۴.
- مرتضی، مطهری (۱۳۷۲)، *بررسی اجمالی نهضت‌های اسلامی در صد ساله اخیر*، چ ۱۱، تهران: صدرا.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۹۰ق)، *الکافی*، قم: دارالحدیث.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری، <https://www.leader.ir>.
- Reedy, Jeremiah , "Cultural Literacy and the Classics", *The Classical Journal*, Vol. 84, No.1, Oct 1988.